

B. Szabó János – Sudár Balázs

HOL LEHETETT A REJTÉLYES „VLNDR-I” CSATA?

A honfoglalás korabeli sztyepei harci kultúra egyik igen ritka és becses forrása az al-Maszúdi *Aranymezők* című könyvében szereplő leírás, amelyben páratlan részletességgel ecseteli négy, általa türknök tekintett nép íjászatra alapozott taktikai fogásait a bizánci hadak ellenében.¹ Ez az információ Joseph Marquart nagyhatású műve révén már bő egy évszázada bekerült a korai magyar történelem kanonizált forrásai közé mint a 934. évi Bizánc elleni kalandozás egyik becses emléke,² annak ellenére, hogy a történet helye és ideje valójában számos kérdést vet fel. A szöveg magyar fordítása is igen korán elkészült, s bár a Kmoskó-hagyatékából csak nemrégiben került publikálásra,³ 1958 óta olvasható volt Czeglédy Károly fordításában.⁴ Mivel az arab szöveggel kapcsolatba hozott bizánci forrásban – György barát folytatójánál – egy balkáni türk hadjárat szerepelt, az arab forrásban megjelenő kulcsfontosságú várost, Vln-dr-t⁵ (ولندر) is itt kereste a kutatás. Pontos helyéről azonban megoszlottak a vélemények, Burgasztól Belgrádig több elképzelés is napvilágot látott.⁶ Jelen írásunk egyik szerzője hadtörténeti-taktikai szempontból már többször idézte, illetve vizsgálta a szöveget,⁷ azzal a megszorítással, hogy teljesen bizonytalanok az al-Maszúdi által elbeszélte esemény körülményei, amire a hazai szakirodalomban találunk utalásokat.⁸ Most éppen ezekkel kívánunk foglalkozni.

¹ A 10. századi muszlim szerző 943 és 947 között összeállított, röviden *Murūğ al-dahab* (Aranymezők) címen emlegetett munkájának kiadása: *Maçoudi: Les prairies d’or. II. Texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. Paris 1863. 58–64. Modernizált változata: Kitāb Murūğ al-dahab wa-ma’ādīm al-jawhar. Les prairies d’or. Éd. C. Barbier de Meynard – Pavet de Courteille. Rev. éd. Charles Pellat. Paris 1965. Vol. 2. 235–237. Magyar fordítását legutóbb közölte A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1995. 52–56.*

² *Josef Marquart: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig 1903. 60–74.*

³ *Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2. Szerk. Zimonyi István. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 13.) Bp. 2000. 183–184.*

⁴ Czeglédy fordítása: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Szerk. Györffy György. (Millenniumi magyar történelem – Források) Bp. 2002. 100. (Első kiadása: 1958.)

⁵ Mivel a város nevének olvasata bizonytalan, az arab betűs lejegyzés betűsorát tartottuk meg.

⁶ *Marquart, J.: Osteuropäische i. m. 70.; Kmoskó M.: Mohamedán írók i. m. I/2. 183. 189. jegyz.; Hansgerd Göckenjan – István Zimonyi: Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. Die Ğayhāni-Tradition (Ibn Rusta, Gardīzi, Hudūd al-Ğalam, al-Bakrī und al-Marvāzi). (Veröffentlichung der Societas Uralo-Altaica 54.) Wiesbaden 2001. XVI. 174. 444. jegyz.*

⁷ „Valószínű tehát, hogy több esemény híre keveredett össze e csata leírásában, s korántsem minden részlet vonatkozik a 934. évi magyar támadásra.” *B. Szabó János – Somogyi Győző: Elfelelt háborúk: magyar-bizánci harcok a X–XIII. században. Bp. 2000. 31–32.; B. Szabó János: A középkor magyarországi könnyűlovassága. Máriaesnyő 2017. 109–113., itt: 110. 426. jegyz.*

⁸ *Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged 2003. 43–45.*

A csata helye. Mi derül ki a szövegből?

Az *Aranymezők*ben olvasható történet szerint (lásd a tanulmány végén lévő függékben) a bizánci határ közelében élő türk népek között háború tört ki, ezt kihasználva a határon álló város, Vln dr lakói rátörtek a szállásaikra, kifosztották azokat, az asszonyokat és gyerekeket pedig eladták rabszolgának. Erre a türkök kiegyeztek és közös erővel fordultak Vln dr ellen. Az ostromlott város segítségére a bizánci császár nagy, többek között kikeresztelkedett arabokból álló sereget küldött, akiket a nomádok a saját országaikban lévő muszlim kereskedők segítségével kívántak a pártjukra vonni – sikertelenül. A kibontakozó mezei csatát a türkök nyerték meg, majd a várost is bevették, három napnyi fosztogatás után pedig tovább vonultak Konstantinápoly felé, ahol szintén hatalmas zsákmányra tettek szert.

Az események helyére, Vln dr városára vonatkozóan a szöveg számos információt tartalmaz: „A bizánciaknak országuk határán, *abban az irányban, ahol az imént említett négy nép lakik*, egy nagy görög városuk van, amelynek neve W.l.n.d.r. E [városnak] nagy lakossága és *igen jól védett fekvése van a hegyek és a tenger között*. Lakossága védelmül szolgált azon népek ellen, akikről az imént szoltunk, úgyhogy *a turkoknak nem volt útjuk Bizánc felé a védelem miatt, amelyet a hegyek, a tenger és ennek a városnak a lakói nyújtottak velük szemben*. [...] Mikor ebből ellentét támadt, *W.l.n.d.r városának bizánci lakói távollétükben rátörtek szállásaikra [a turkokéra]*, sok gyermeket fogságba hurcoltak, az állatokat pedig elhajtották. [...] A város elesett, s a kard nem nyugodott benne napokig, népét fogságba vitték. A turkok három nap múlva *vonultak ki belőle, Konstantinápoly irányába*.”⁹ Röviden: Vln dr városa a Bizánci Birodalom határán fekszik, jól védhető helyen, a tenger és a hegyek között, a türkök irányában, akiktől védelmet is nyújt.

Mivel a történet sarkalatos elemei – a türkök mint támadók, Konstantinápolynak és környékének a kifosztása, hatalmas sarc begyűjtése – egyeztek a György barát folytatójánál olvashatóakkal,¹⁰ Joseph Marquart a két eseményt azonosnak tartotta, 934-re datálta és a Balkánra helyezte. Ezt tovább erősítette, hogy a Vln dr városnévben az onogundur népróvet látta, amely szerinte a bolgárokra utalt. A kérdés ezek után az volt – és maradt –, hogy hol lehetett a megjelölt város. Maga Marquart 1903-ban a Burgasz közelében álló Develtos erődjére gondolt,¹¹ amely valóban a határon állt, közel a tengerhez, neve pedig – némi „jóindulattal” – összefüggésbe hozható a forrásban szereplő betűsorról.¹² Kmoskó Mihály elvetette ezt a lehetőséget, mert szerinte

⁹ *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. 1/2. 183–184. (Kiemelések és beszúrt magyarázatok a szerzőktől.)

¹⁰ *Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1988. 61.

¹¹ *Marquart, J.*: Osteuropäische i. m. 69–70.

¹² *Györffy György*: István király és műve. Bp. 1977. 43.; *Uő*: A kalandozások kora. In: Magyarország története 1/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk. Székely György – Bartha Antal – Kristó Gyula. Bp. 1984. 1/1. 671.

a bizánciak Develtosból aligha tudtak volna beavatkozni a „magyarok” belviszályaiba, továbbá e város semmiféle utat nem zárt el Bizánc felé. Ő maga úgy vélte, hogy Belgrád régi magyar neve, Nándorfehérvár lehetne a kulcs, hiszen ebben benne rejlik a bolgárok másik régi neve, a „nándor”, ami ráadásul összefüggésbe hozható a Vlndr-ral is. Az ő értelmezése szerint a „hegy” a Kalemegdan, azaz a nándorfehérvári várhegy, a „tenger” pedig a Duna és a Száva.¹³ Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István egy másik szempontra helyezte a hangsúlyt, mégpedig arra, hogy a segélyhad nyolc nap alatt ért el az ostromlott városig. A két szerző a távolságot Konstantinápolytól számolta, ezért következtettek Bulgarophygonra, amelynek a nevében szintén benne rejlik a bolgár népnév, a bizánci határon fekszik, és megfelel a nyolc napos távolságnak is.¹⁴

E megoldásokat illetően azonban több probléma is felmerül. Az al-Maszúdí által megadott városnév valójában nem jelenik meg a fenti lehetőségekben, az elméletek mind a bolgárokkal azonosított közösség egyéb neveire építenek, így tulajdonképpen a városnév „fordításaival” operálnak, ami ugyan nem feltétlenül kizáró ok, de gyengíti az érvelést. Továbbá a szerző nem állítja azt, hogy a bizánci sereg Konstantinápolyból indult volna az ostromlott Vlndr megsegítésére, így nem biztos, hogy a fővárostól kell számolni a távolságot, ráadásul Bulgarophygon nem a türk, hanem a bolgár határon állt. És a földrajzi körülmények sem mindig megfelelőek: Belgrád nem a tengerparton fekszik, és aligha zárta el például a besenyők útját Bizánc felé. Bulgarophygon, a mai Babaeski alföldi területen található, távol a tengertől és a hegyektől, és semmiféle utat nem zárt el Konstantinápoly vagy legalább a birodalom belterülete felé. Develtos ugyan a tengerparton van, de szintén síkságon, a hegyektől jókora távolságra. E megoldások bizonytalanságai jól jelzik, hogy valami probléma lehet a szöveggel vagy annak értelmezésével. Érdemes tehát visszatérni al-Maszúdí közléseihez, amelyekben további fontos információk rejtőznek.

Arabok a bizánci hadseregben

Al-Maszúdí leírásának van egy tanulságos részlete: „Amikor híruk eljutott Armanoszhoz [azaz Romanoszhoz], aki jelenleg, 332-ben [Kr. u. 943–944.] a bizánci császár, az 12 ezer keresztényé lett mohamedán lovast küldött ellenük, akik arab módra, lándzsával voltak felfegyverezve az 50 ezer bizáncival együtt. Nyolc nap alatt érték el W.l.n.d.r városát.”¹⁵ Az állítás több szempontból is meglepő: nagy tömegű, bizánci oldalra állt kikeresztelkedett muszlimról van szó. Al-Maszúdí máshol nem beszél róluk, talán nem örült annak, hogy ennyien hagyták el a hitét, más forrásokban azonban megtaláljuk

¹³ *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 183. A bolgárok régi magyar nándor nevére: *Czeglédy Károly*: A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. Magyar Nyelv 41. (1945) 44–47.

¹⁴ *Göckenjan, H. – Zimonyi, I.*: Orientalische Berichte i. m. 174. 444. jegyz.

¹⁵ *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 183–184.

őket. Éppen ebben az időszakban, és éppen 12 ezer harcossal állt bizánci szolgálatba az arab Banú Habíb törzs, s lett a keleti bizánci határvédelem erős és hűséges támasza.¹⁶ A háttérben az arab Hamdanida-dinasztia előretörése állt. Naszr ad-daula, a klán feje az észak-szíriai és felső-mezopotámiai területeken erőteljes terjeszkedésbe fogott, és még a kalifa ellen is fellázadt, hogy kikényszerítse hatalmának hivatalos elismerését. E törekvéseiben azonban törzsének, a Taglabinak nem minden tagja értett vele egyet. A Banú Habíb feje például ellene fordult, de rajtavesztett: Naszr legyőzte, központját elfoglalta, őt magát pedig megölte 935 novemberében. A Banú Habíb válaszul bosszút esküdött, és teljes egészében átpártolt a bizánciakhoz, sőt ki is keresztelkedett. A kutatás az eseményt 936 elejére teszi. Ugyan átállások korábban is voltak mindkét irányba, de az, hogy egy teljes törzs váltott volna pártot, csak ekkor fordult elő. Ráadásul az eset jelentősen meg is változtatta az erőviszonyokat: Bizánc erős, jól felfegyverzett hadsereghez jutott, amely kiváló helyismerettel rendelkezett, amire a következő évek harcaiban szüksége is volt.¹⁷ (A Banú Habíb akcióiról Ibn Haukal számolt be a 970-es években, aki éppen a törzs egykori szállásterületén, Niszibiszben született.) A bizánciak az arabokat az Eufrátesz felső folyására támaszkodó új határvonalhoz telepítették Malatyától Erzurum környékéig, s részben rájuk bízták a közelmúlt hódításai következtében kialakított új themák – Melitene (=Malatya), Charpezikion (=Araggir), Asmosaton (Arsamosata=Elazig mellett?), Derzene (=Tercan) és Chozanon (=Hozat) – védelmét. (A themákat lásd az 1. térképen.)

Al-Maszúdí ugyan nem nevezi meg a muszlimból kereszténnyé lett sereget, de jellemzése és a nagy létszám gyakorlatilag kizárja, hogy másra gondoljunk, mint a Banú Habíbra. A nem túl régi áttérésre utalhat a türkök azon lépése is, hogy muszlim arabokat küldenek az arab harcosok elé, hogy visszatérésre bírják őket. Ez azonban a szövegértelmezéshez még egy támpontot ad: az eseményre nem kerülhetett sor 936, a törzs pártváltása előtt. E dátum megfelelhet al-Maszúdí igen bizonytalan időmegjelölésének – „320 után, vagy esetleg abban az évben” –, viszont kizárja a történések összekötését a 934. évi balkáni magyar hadjáratral.¹⁸

¹⁶ *Aleksandr Aleksandrovich Vasiliev*: Byzance et les Arabes. Tome II. La dynastie macédonienne (867–959). Bruxelles 1968. 270–273. (Köszönjük Bollók Ádámnak, hogy a koronavírus-járvány időszakában segített hozzájutni a műhöz.); *Marius Canard*: Histoire de la dynastie des Hamdanides de Jazira et de Syrie. Paris 1951. 737–739. (Sárközy Miklósnak tartozunk köszönettel, hogy segített hozzájutni a műhöz.); *Hugh N. Kennedy*: The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century. Harlow 2004. 268.

¹⁷ A Hamdanida dinasztia története: *Canard, M.*: Histoire de la dynastie des Hamdanides i. m.

¹⁸ Az anomáliára Vasiliev is felfigyelt, de ő inkább arra hajlott, hogy a 12 ezer lovas nem azonosítható a Banú Habíb haderejével, „ha az eseményre 934-ben került sor”: *Vasiliev, A. A.*: Byzance et les Arabes i. m. 272.

Itt érdemes megjegyeznünk, hogy al-Maszúdí dátuma több mint bizonytalan. A kaukázusi események kapcsán többször is felbukkan, éppen így: „320 után”.¹⁹ Ez pedig azt sejteti, hogy a szerzőnek volt egy 320-ig – 932-ig – tartó „ismeretcsomagja”, amely a leírások alapját képezte, s amelyhez különféle későbbi kiegészítő információk járultak. Ez utóbbiak időbeli meghatározása tehát bizonytalan, csak annyi bizonyos, hogy „320 után” történtek, bármikor a mű elkészülte előtt. A dátum vonatkozhat valamiféle írott forrásra, szóbeli közlőre, vagy akár al-Maszúdí személyes utazására is, aki valóban járt a térségben. Esetleg összefügghet azzal a kérdéssel, hogy az al-Maszúdí által felsorolt írott források között szerepel Abu Abdullah Muhammad ibn al-Huszajn ibn Szivárnak – akit Íszá bin Ferruhánsah nővére gyermekeként is ismertek – mára elveszett munkája, aki al-Maszúdí szerint egy olyan történeti művet írt, amely az iszlám feltűnése előtti és utáni eseményeket örökítette meg éppen 320-ig.²⁰ Íszá bin Ferruhánsah al-Muhtadí kalifa (869–870) egyik vezírje volt, s mint neve is mutatja, iráni származású. Nem teljesen lehetetlen, hogy unokaöccse, Abu Abdullah Muhammad kifejezetten érdeklődött az iráni világ eseményei iránt, amelynek a látókörébe a Kaukázus mindig is beletartozott.

A szövegben nagy tömegű arab hadseregről van tehát szó, görög kötelékben. Ilyen aligha lehetett túl sok a birodalomban. Ráadásul a Banú Habíbot a bizánciak éppen az északkeleti határvidékre telepítették, ahonnan a határzóna nyolc nap alatt minden további nélkül elérhető volt.

A történelmi háttér: bizánci offenzíva a Kaukázus előterében

Az *Aranymezők*ben egy türk–bizánci összecsapásról olvashatunk, erőteljes arab/muszlim jelenléttel mindkét oldalon: az áttért arabok is ebben a térségben tevékenykedtek, és rendre itteni – ardablili, alániai, derbendi, kazár – kereskedők kerülnek említésre. Mindezek alapján az eseményeknek lehet egy kaukázusi olvasata, ezért érdemes áttekintenünk e határvidék eseményeit.

Az arab hadak már az Omajjád időkben behatoltak Anatóliába, a későbbiekben azonban a hódítás üteme lelassult. A 10. század elején újabb hódítási hullám kezdődött, Bizánc pedig egyre szorultabb helyzetbe került. Ráadásul a nyugati, bolgár határvidék sem volt nyugodt, ami elvonta a bizánci erőket a keleti frontról. Ennek

¹⁹ Az évszámot megemlíti a themák leírásánál is, amikor szintén előkerül a négy türk nép támadása: *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 218. Érdekes, hogy ugyanez a megfogalmazás („320 után”) olvasható az alánok kapcsán is, akik éppen ekkor fordultak szembe a bizánciakkal. Uo. 179.

²⁰ *Maçoudi*: Les prairies d’or. I. Texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. Paris 1861. 14. (Ferhanchah és Sewar formában) *Kmoskó* fordításában: Abu Abdallah Muhammad ibn al-Husayn ibn Siwar, más néven Ibn Uht Isa ibn Ferruhan sah. (*Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 147.) Egy bizonyos Abu al-Khayr al-Hasan bin Suwar nevű filozófus a korszakban alkotott, talán a családhoz tartozott.

ellenére I. Romanosz császár már 925-ben felszólította az iszlám végvidék városait, hogy fizessenek neki adót, vagy megtámadja őket. Mivel pedig azok visszautasították a császár követelését, 926 tavaszától meg is indultak a hadműveletek. A 927-ben a bolgárokkal megkötött béke pedig jóval aktívabb fellépést tett lehetővé Ázsiában, amihez a kalifátus rohamos gyengülése kifejezetten kedvező helyzetet teremtett.

Tösér Márton szerint a bizánci vezérek ekkor még egyáltalán „nem törekedtek a minden áron való hódításra”, hanem „inkább azt akarták elérni, hogy az Anatólia ellen indított támadások bázisát jelentő városokat egyezményekre szorítsák és »biztonsági zónává« alakítsák. A fegyveres hódítás csak ezen alternatíva kiesése után, egyéb lehetőségek híján került előtérbe. A hódoltatott és adófizető városok szavatolták volna a birodalom biztonságát, ami a saját katonai erőforrásokat is kímélte volna; lényegében az iszlám végvidék »átfordítását« próbálták elérni.”²¹

A bizánci akciók kezdetben a kisázsiai határvidék középső és északi részére koncentráltak, ahol kifejezetten olyan, az örmény és grúz területek közé ékelt arab enklávék voltak a célpontok, mint Theodosiopolis és Melitené. A grúzok (ibérek) lakta területen a 700/701-ben meghódított Theodosiopolis (ma Erzerum) régi arab támaszpont volt, és komoly stratégiai fontossággal bírt, mivel onnan, a birodalom határvidékéről számos fontos út indult az örmény területekre, ugyanakkor az arab razziák is könnyen elérhették a Fekete-tenger bizánci partvidékét. 930-ra a sorozatos bizánci támadások elszigetelték és megegyezésre szorították Theodosiopolist, ami azonban végül csak az arab–bizánci harcok újabb szakaszában, 949-ben került ténylegesen bizánci fennhatóság alá.

A következő célpont, a határvidék középső részén fekvő Melitené (Malatya) városa is régóta súlyos gondokat okozott a bizánciaknak. A jeles örmény–bizánci hadvezér, Ioannes Kurkuas 934 tavaszán vette ostrom alá a várost, melynek védői kiéheztetve 934. május 19-én kapituláltak.

Nagyobb hadműveletekre ezután nem került sor egészen 938-ig, amikor Ali ibn Abdallah ibn Hamdan (ismertebb nevén Szajf ad-Daula), Dijarbakir kormányzója ismét megpróbálta felszámolni a bizánci befolyást az Örmény-felföldön. Csakhogy a váltakozó eredményű portyák után Ioannes Kurkuas 942 őszétől kezdve ellentámadásba lendült, s 943 tavaszán már a jóval keletebbre fekvő Edessa (ma Şanlıurfa) városát sarcolta meg. A 930-as évektől tehát komoly bizánci offenzíva bontakozott ki, amely többek között az északkeleti határvidéken is nagy sikereket hozott. (A korszak bizánci–arab harcait lásd az 1. térképen.)

²¹ *Tösér Márton*: Bizánci terjeszkedés a X. században – ostromtechnikák elméletben és gyakorlatban. *Századok* 119. (2006) 461–467.

A bizánciakhoz pártolt arabok vlndr-i csatáját meglehetősen logikusnak tűnik ezen események tükrében értelmezni, s a nagy bizánci–arab küzdelem egyik mellékhadszínteréként tekinteni rá. A muszlim kereskedők által befolyásolt türk népek támadása esetleg Szajf ad-Daula diverziója lehetett, amivel talán a főhadszíntéren rá nehezedő bizánci nyomást kívánta csökkenteni 938–943 táján.

Besenyő jelenlét a Kaukázus északi előterében

További vonatkoztatási pontot jelent az események felfejtése során a Bizánccal konfliktusba keveredő négy türk (*turk*) nép (*umam*): a badzsní/jadzsni, a badzsnák, a badzsgard és a nukarda. Egy másik művében – amelyre hamarosan visszatérünk – al-Maszúdí összefoglaló néven (vln drija) említi őket,²² a bolgárok (burgar) társaságában, mint a balkáni bizánci területek szomszédait. Közülük három (badzsní/jadzsni, badzsnák, badzsgard) a Fekete-tenger/Meótság partján lakott.²³ Al-Maszúdí meglehetősen részletes leírást közöl a Kaukázus környékének viszonyairól, ebből származik a tanulmányunkban elemzett történet is.²⁴ (Amely tehát nem egy történeti elbeszélésfolyamba illeszkedik bele!) A négy türk nép lakhelye ennek tükrében is értelmezhető. Al-Maszúdí képletesen körbejárja a hegységet Derbendtől Derbendig. Északra indul, majd nyugatra fordul, azután Alániánál átkel a hegyláncon, amelynek déli oldalát kelet felé követi végig. Ebből a körből különféle kiágazások indulnak el, az egyikén szerepel a négy türk nép országa is. Ők Kazária, Alánia és a Nyugat között élnek, részben a Meótság partján. A Meótság keleti partvidékén azonban több ország is feküdt a szerző szerint, részben a Hétország, részben Iram, részben a „leásott föld”. Mindezek alapján a négy türk nép országa a Kaukázus északi előterében, talán a Szaj-Manicsi hátságon képzelhető el, és esetleg valahol a Don torkolata környékén érte el a Meótsz, és nyújtózott tovább nyugatabbra. Ezt erősíti meg a szöveg egy másik pontja, amely szerint az éppen elemzett Fekete-, és a hozzá kapcsolódó Azovi-tenger azonos a „burgaz [bulgar], a rúsz [orosz], a badzsana, a badzsanák és badzsgard – a törökök három fajtája – tengerével”.²⁵ Ez utóbbiak pedig az Alániával és Kazáriával szomszédos négy türk nép közül három.

A négy nép közül kettő, a badzsní/jadzsni és a nukarda nem sok továbblépésre ad lehetőséget, s bár több elmélet is született a feloldásukra, ezek bizonytalansága

²² *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 218.

²³ Uo. I/2. 153., 154.

²⁴ A Kaukázus földrajzi leírásának elemzése: *Sudár Balázs*: Hétország. Egy rejtélyes ország a 10. századi Kaukázusban. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 213–222.

²⁵ *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 153–154.

miatt újabb elméleteket nemigen építhetünk rájuk.²⁶ A maradék kettővel, a badzsnákkal és a badzsgarddal viszont érdemes foglalkoznunk.

Előbbi egyértelműen a besenyőket takarja. Az *Aranymező*ekkel körülbelül azonos időben keletkezett *De administrando imperio* (a továbbiakban: DAI) szerint törzseik egyik része a Dnyepertől nyugatra, a másik pedig attól keletre élt. Ez utóbbi csoport „Úzia, Kazária, Alánia, Cherszón és a többi klima-vidék [azaz a krími bizánci tartomány – a szerzők]” felé néz.²⁷ Ugyanitt azt tudjuk meg, hogy „Besenyőország távol-sága Úziától és Kazáriától öt napi út, Alániától hat napi út”, földjük „Cherszónhoz nagyon közel van, Boszporoszhoz pedig még közelebb”.²⁸ Ráadásul a besenyőket a bizánciak felhasználgják Zichia, azaz a Fekete-tenger északkeleti partvidéke ellen is.²⁹ Ebből az következik, hogy a császár a 10. század közepén úgy vélte, hogy a besenyők délkeleti régiója határos Alániával, Kazáriával, az úzokkal/oguzokkal és még a krími Boszporuszhoz is közel esik: azaz a Kaukázus északi előterének nyugati fele – esetleg közepe – besenyő terület, éppen úgy, ahogy al-Maszúdí leírásában is láthattuk. Némiképp más képet fest a *Hudúd al-álám* ismeretlen szerzője 982-ben, aki Kelet-Európának valószínűleg korábbi, 10. század eleji állapotát írja le. Szerinte a Volga mögül nyugatra úzótt besenyők kettészakadtak, egyik csoportjuk a Volga mentén északra vándorolt (ők a türk-besenyők), a másik a kazárok nyugati szomszédságában telepedett le, a Kaukázus északi előterében, és ráadásul a Meótság partvidékének egy részét is birtokolta.³⁰ A mű leírása szerint a besenyők ekkor még nem foglalták el a Fekete-tenger északnyugati partvidékét (Etelközt), ahol talán csak a 930-as évektől murathatók ki.³¹

Összefoglalva a fentieket: a 10. század középső harmadában a besenyők már uralták a pontusi sztyeppét, ugyanakkor keleten Alániával határosak, és a Kubáni-alföldet is lakják. A *Hudúd al-álám*ban olvasható megnevezésük (kazár-besenyő) esetleg utalhatna kazár függésre, de a leírás többi része nem támogatja ezt. Egyrészt a szerző szerint a területet a besenyők meghódították, másrészt pedig éppen kazár

²⁶ A nukabard népnév al-Maszúdínál máshol egyértelműen a longobárdokat jelenti. *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. 1/2. 202. Minorsky esetlegesen a novgorodiakra gondol: *Vladimir Minorsky: A History of Sharvan and Darband in the 10th–11th Centuries.* Cambridge 1958. 113., 160. Marquart és Golden magyaroknak gondolja őket: *Marquart, J.*: Streifzuge i. m. 143.; *Peter Golden: The People Nukarda.* Archivum Eurasiae Medii Aevi 1. (1975) 21–35.

²⁷ *Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása.* A görög szöveget kiadta és ford. Moravcsik Gyula. Bp. 1950. 169.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 53.

³⁰ A *Hudúd al-álám* Kelet-Európa képének elemzése: *Sudár Balázs: A turbános morvák esete a korai magyar szállásokkal. A Hudúd al-álám és a magyar őstörténet. Századok 153.* (2019) 75–100.

³¹ Az első biztosnak tűnő említés al-Isztahri művében olvasható: *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. 1/2. 18.

rabszolgákkal kereskednek.³² A későbbi időszakra vonatkozó források sem említnek kazár függést, a DAI-ban pedig éppen a besenyők és a kazárok ellenségeskedéseiről hallunk. Mindezek alapján – összhangban a muszlim földrajzi irodalom többi állításával – Kazáriát aligha terjeszthetjük ki a kérdéses területre, ha hajdan hozzájuk tartozott is, akkor legkésőbb a besenyők elhódították tőlük.

A másik figyelemre érdemes nép a badzsgardoké. Őket al-Maszúdí rendszeresen ebbe a – közös ősrre visszavezetett – türk csoportba sorolja, s mint láttuk, a Fekete/Azovi-tenger kapcsán is említi. (Hogy pontosan milyen viszonyban is álltak a tengerrel, azt nehéz eldönteni: nem egyértelmű, hogy e „szövetség” általában vagy minden nép egyenként is jelen van-e a tengerparton.) A badzsgardokról azonban nagyon hasonló kontextusban a kortárs – 930 körül alkotó – al-Isztahrí is megemlékezik. Szerinte nekik is két csoportjuk van (ahogyan előbb a besenyőknél is láttuk), egy északon, a volgai bolgárok fennhatósága alatt, egy pedig délen, a besenyőkkel együtt, valahol Bizánc (Róm) szomszédságában. Ráadásul ő is összeköti a két közösséget, s éppen úgy „türk”-nek tartja őket, ahogy al-Maszúdí.³³ Máshol felvázolja a különféle területek közötti távolságokat is. A nehezen érthető leírás szerint a besenyőktől a „belső” badzsgardig 10, onnan a Volga menti Bolgárig 25 nap az út.³⁴ Mindez mindenestre arra mutat, hogy al-Isztahrí is szomszédosnak vette a badzsgardokat és a besenyőket.

A besenyők bizánci kapcsolatrendszeréről elsősorban a Balkán kapcsán szoktunk megemlékezni, Bíborbanszületett Konstantin viszont – akinek ez politikai realitás volt! – elsősorban a Krím-félsziget és Herszón thema kapcsán beszél róluk, s kiemeli a besenyő–herszóni kereskedelem fontosságát.³⁵ Lehetséges azonban még egy bizánci–besenyő érintkezési terület, ez pedig a Kaukázus. Bíborbanszületett Konstantin szerint a herszóniak a besenyőket „szoldos haderőként” is felhasználják, és többek között Zichiában is bevetik. Ez a régió ma Oroszországhoz tartozik, annak Fekete-tengeri partvidéke a Kaukázus déli lábainál, Grúzia szomszédságában. Ibn-Haukal, az al-Balhí-féle földrajzi iskola folytatója, egyben al-Isztahrí művének szorgalmas kijegyzetelője a besenyők kapcsán egy érdekes kiegészítéssel élt: szerinte Bardát is megtámadták. A perzsa adminisztráció idején Partavnak nevezett város a kaukázusi Albániában, a mai Azerbajdzsánban feküdt (ma Bərdə), és az arab Arran tartomány központja

³² Hudud al-‘Álam (The Regions of the World): A Persian Geography 372 A.H.–982 A.D. Ed. Vladimir Minorsky. London 1937. 160.

³³ *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. 1/2. 31.

³⁴ Uo. 33.

³⁵ *Bíborbanszületett Konstantin*: A birodalom kormányzása i. m. 287.

volt.³⁶ Bardát több támadás is érte, az Ibn Haukál által elmesélt történetben a besenyők a ruszokkal szövetségben érkeztek, így az esemény talán a 943. évi hadjárattal azonosítható, amelyben a ruszok mellett egy sor másik nép, például az alánok és a lezgik is részt vettek.³⁷

A besenyők tehát hadakoztak a Nagy-Kaukázustól délre is. Ráadásul itt gyakran volt feszült a helyzet: a grúz királyságok (például Ibéria) ugyan többé-kevésbé bizánci vazallusok voltak, de a kapcsolatok korántsem tűntek kiegyensúlyozottnak. A Rioni alsó folyására is kiterjedő Abházia és Bizánc határa is vita tárgyát képezte. A politikai ellentéteknek vallásjogi felhangjai is voltak: a kérdés abban állt, hogy a helyi egyházak elfogadják-e a konstantinápolyi patriarchátust, vagy önálló útra térnek. Bizánc persze igyekezett ezt a fegyvert is bevetni hatalma terjesztése érdekében. Éppen a minket érdeklő időszakban zajlott egy efféle konfliktus: az alánok a 8. század második felében a bizánci egyház égisze alatt kereszténnyé váltak, de „320 után” elűzték a görög papokat és püspököket.³⁸

A fentiekből az derül ki, hogy a négy türk nép a Kaukázus északi előterében élt, de annak déli oldalán is hadakozott. Ezzel szemben a Balkánon még egy darabig nincsen nyoma besenyő támadásoknak Bizánc ellen, már csak azért sem, mert köztük volt Bulgária, amely 927-óta tartósan békében élt a görögökkel.

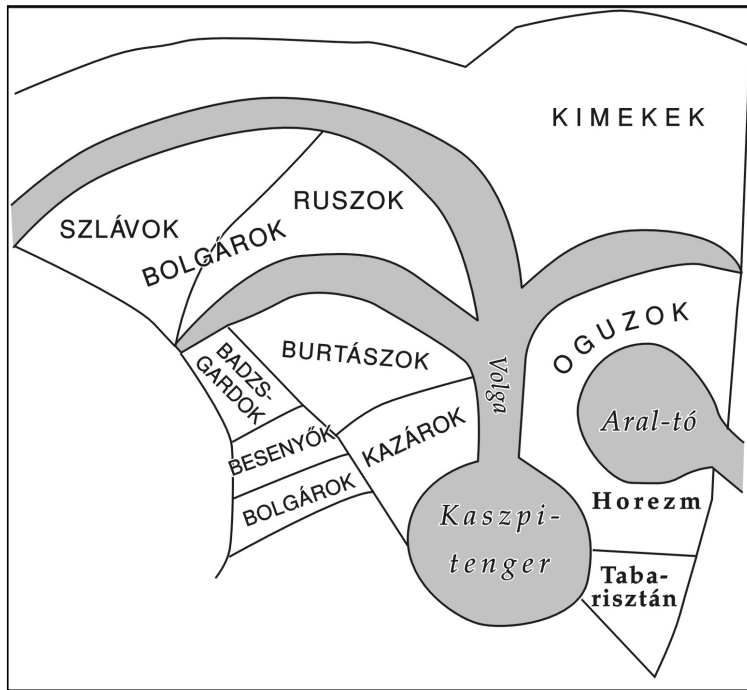
A kérdéses népek szerepelnek a muszlim földrajzírók térképein is, érdemben és részletesen Ibn Haukál 970 körül keletkezett alkotásán. Sajnos e térkép Kelet-Európa tekintetében különösen nehezen használható, mert a Fekete-tenger nagyon pontatlanul szerepel rajta. Látható viszont a három ágból összefolyó Volga. Nyugati ágának nyugati partján Kazária, majd a burtászok, illetve a badzsgardok következnek. A folyó túlsó oldalán a ruszok és a bolgárok – rossz sorrendben. Ugyanakkor a badzsgardok déli szomszédai a besenyők, mellettük pedig a bolgárok élnek. Mindannyian határosak a Bizánci Birodalommal. Bár az ábrázolás rendkívül pontatlan, a jelzett információ számunkra jelentős: az egymással szomszédos badzsgard–besenyő–bolgár hármas tagjai mindannyian szomszédosak Bizánccal – legalábbis a térképrajzoló elképzelése szerint. Éppen úgy, ahogy al-Maszúdí leírásában is szerepelnek. (Lásd a 2. térképen.)

³⁶ *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 60.

³⁷ *Kennedy, H.*: *The Prophet* i. m. 256.; *Nora K. Chadwick*: *The Beginnings of Russian History: An Enquiry into Sources*. Cambridge 1966. 57–58. Az események Jákutnál: *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 43.

³⁸ *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 179.

2. térkép Ibn Haukál térképének részlete a Volga vidékén élő népekkel

Készítette: Nagy Béla

Vlndr városa

Most érdemes visszatérnünk Vlndr városához. Láttuk: forrásszövegünk számos információja alapján inkább keleten, a Kaukázus környékén kellene keresnünk ezt a helyet. Ezt egyébként al-Maszúdí is megerősíti egy másik művében, a *Tanbih*-ban. A balkáni bizánci themák, katonai igazgatási körzetek leírása során esik szó a négy türk népről, akiket itt összefoglalóan vlndrijának hívnak: „A burgarok és török nomád népek, akiket vlndrijának neveznek, kapcsolván [őket] egy városhoz Róma (al-Rúm) legtávolabbi, Kelettel határos végein, amely Vlndr-ként ismert – ők: a badzsnaák, a jadzsní, a badzsgard és a nukarda [népek] –, ennek az öt térségnek (band) a nagy részét előzőnlötték, ez pedig 320 után [volt], ott sátrat vertek, és elzárták a Konstantinápolyból Rómába (Rúmíja) [vezető] utat.”³⁹ Különösen fontos e forráshely, mert a szerző a nyugati, balkáni

³⁹ *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. 1/2. 217–218. A fordítás pontosításáért Jablonkay Juditnak tartozunk köszönettel.

események kapcsán említi meg, hogy az ott megjelenők neve összefügg a birodalom keleti végén fekvő város nevével. Al-Maszúdí tehát a várost vitathatatlanul keletre helyezte.⁴⁰ A Bizánci Birodalom határai/befolyási övezete a 930-as években a Fekete-tenger délkeleti szegletéig ért el egy hosszú, keskeny tengerparti sáv, Chaldea thema révén. (Lásd a 1. térképen.) Ebből indult ki 1883-ban Rosen báró⁴¹ és később Zeki Validi Togan is,⁴² akik Abháziát vagy a grúz Imereti tartományt⁴³ jelölték meg az események helyszínéként.

Al-Maszúdí művében az események középpontjában álló város neve egységesen a Vlndr betűcsoporttal került lejegyezésre, csakúgy, mint az ezzel kapcsolatba hozott népnev, a vlndrija.⁴⁴ Mint az arab betűvel lejegyzett, de nem arab nevek esetében mindig, ezúttal is számos olvasat képzelhető el,⁴⁵ a magánhangzók a feltételezett forrásnyelvtől függnek, és számos különböző variációban olvashatók be a mássalhangzók közé. Mivel a vlndrija népvét a kutatás a bolgárok onogundur nevével hozza kapcsolatba, az *n* és *d* hangok közé általában nem szokás magánhangzót olvasni. (A bizonytalanságok okán mi magunk megmaradtunk a betűsor – ily módon értelmetlen – használatánál.) Az *l* hang jelenléte nem okoz különösebb problémát, a vlndr betűsört a kutatók egyöntetűen azonosítják az onogundurok nevével (erről lásd még alább).

Mint láttuk, a balkáni lokalizációs kísérletekben felbukkanó városnevek közül egyedül – a más okok miatt kizárható – Nándorfehérvár hozható kapcsolatba e névalakkal. Pedig léteztek hasonló nevű városok a birodalom keleti régiójában is.

Az örmény Vanand városa – a mai törökországi Kars – már a 4. században is létezett, s később a rövidéletű Vanand királyság központja (963–1064) lett, és egy örmény nemesi család, a Vanandatsi is róla kapta a nevét.⁴⁶ E név háttere szempontjából érdekes Movszesz Horenáci örmény történetíró közlése, aki Mar Abbász Katinára hivatkozva mondja el, hogy egy velentur bolgárnak nevezett csoport Valarszak párthus király (Kr. e. 138–127) idejében Phasianába,

⁴⁰ Kitáb At-Tanbih Wa'l-Ischráf auctore al-Masúdí. Ed. Michael Jan de Goeje. (Bibliotheca geographorum Arabicorum 8.) Leiden 1870. 180., 183.

⁴¹ Izvlecsenyija iz letopiszni Jahi Antiohijszkovo. Izd. perevjol i obisznyil Baron V. R. Rozen. Sankt-Peterburg 1883. (ZAN 44.) 109.

⁴² *Zeki Validi Togan*: Völkerschaften des Chazarenreiches im neunten Jahrhundert. In: Kőrösi Csoma Archivum 3. Szerk. Gyula Németh. Bp. 1940. 48–49.

⁴³ Régió a mai Grúziában, a Rioni középső és felső folyása mentén.

⁴⁴ *Maçoudi*: Les prairies d'or i. m. II. 59., 60.

⁴⁵ Az olvasat a szakirodalomban is ingadozik. Walendar: *Maçoudi*: Les prairies d'or i. m. II. 60. Walendar: *Marquart, J.*: Osteuropäische i. m. 61. Wulundur: *Marquart, Joseph*: Ein arabischer Bericht über die arkschen (uralischen) Länder aus dem 10. lahrhundert. Ungarische Jahrbücher 4. (1924) 275.

⁴⁶ *Reneta Zlateva*: About the Toponym Vanand. In: Reports Awarded with „Best paper” Crystal Prize. Ruse 2017. 149.

a mai törökországi Erzurum környékére költözött, s az ő területüket hívták Vanantnak.⁴⁷ Ez az állítás azért is fontos, mert a városnevet összeköti egy népnévvel, éppúgy, ahogy al-Maszúdí is teszi. Erzurum régiója egyébként szomszédos Karséval, egykor akár össze is függhetett a kettő. Érdekes, hogy a Peutinger féle, 4–5. századra datálható térképen (*Tabula Peutingeriana*) éppen Erzurum és Kars között tűnik fel egy Barantea nevű város,⁴⁸ amelynek a nevét korábban Banantea formában olvasták, s kapcsolatba hozták Vananddal.⁴⁹ Vanand nevű település egyébként ma is létezik Nyugat-Örményországban, Karstól 70 km távolságra, egy másik pedig Nahicsevánban található egy hasonló nevű patakkaal együtt. Mindkét falu az Araksz folyó közelében áll, egymástól 150 km távolságra, és érdekes, hogy Baranteáról is azt feltételezik, hogy a folyó átkelőhelye volt. (A településeket lásd az 1. térképen.)

Movszesz Horenáci kiléte, életideje és a nevével jelzett krónika keletkezése körül komoly viták zajlanak. Maga a mű az 5. század közepéig meséli el az eseményeket, a szerző pedig az 5. századi Mesztrop Masztocnak, az örmény ábécé megalkotójának a tanítványaként jellemzi magát. Számos jel mutat azonban arra, hogy az általunk ismert szöveg jóval későbbi, s akár a 8–9. században is keletkezhetett. A Movszesz által hivatkozott Mar Abbász Katináról még kevesebbet tudunk, talán a párthus adminisztráció tagja lehetett. Az mindenesetre nem tűnik kétségesnek, hogy a mű számos valóban régi információt hordoz, és az is egyértelmű, hogy a 10. századtól gyakran forgatták.⁵⁰ Ez pedig azért lényeges, mert ez bizonyítja, hogy a velentur bolgárok és a róluk elnevezett város története ismert volt a térségben a minket érdeklő időszakban.

A kaukázusi bolgár jelenlétnek azonban más emléke is van Movszesz Horenáci művében, egy történet szerint például I. Arszakesz idején (Kr. e. 127–114) egy beháború miatt rendkívül sok bolgár költözött a Kaukázusból a nyugati örmény területekre, Csol vidékére. Ez a terület a mai Barhálnak, korábban Barkharnak nevezett – s talán a bolgár népvét rejtő – hegység lenne a Csoruh völgye és a Fekete-tenger között. Ez pedig éppen Bizánc legkeletibb pontja a 10. század elején, és ennyiben illeszkedik az al-Maszúdí féle történethez.

⁴⁷ *Moïse de Khorene, auteur du V. siècle: Histoire d'Arménie. Texte arménien et traduction française* par P. E. Le Vaillant de Florival. Venice 1841. 151.; *Petar Golijski: In the Slopes of Elbrus: Bulgars around the Caucasus in the 2nd–4th centuries AD, according to Armenian sources.* (<https://bit.ly/3wVvj45>, letöltés 2021. szept. 24.)

⁴⁸ *Thomas Sinclair: Eastern Trade and the Mediterranean in the Middle Ages. Pegolotti's Ayas-Tabriz Itinerary and its Commercial Context.* (Birmingham Byzantine and Ottoman Studies Book 25) London–New York 2019. 257–258.

⁴⁹ *Zlateva, R.: About the toponym Vanand i. m.*

⁵⁰ *Nina Garsoïan: Movsēs Xorenac'i.* In: *Encyclopædia Iranica* (<https://bit.ly/3CN0WyF>, letöltés 2021. szept. 24.)

És van egy harmadik, igen érdekes adatunk is. A 6. századi Agathias részletesen megírta korának történetét. Ebben említi meg többször is a bizánci–perzsa háborúk kapcsán Onoguris városát, amelynek a lokalizálása ugyan nem könnyű, de az bizonyos, hogy a mai Nyugat-Grúziában kell keresnünk.⁵¹ Még izgalmasabbá teszi a kérdést, hogy a történetíró a város nevét a hunok egyik ágának tekintett onogurokkal köti össze, akiket éppen itt vertek meg a helyi, kholkiszai erők, tehát a településnév és a népnév ebben az esetben is összekapcsolódik. Ez a harmadik ilyen példánk a tágabban értelmezett térségből: Agathiasnál onogur–Onoguris, Movszesz Horenácínál velentur–Vanad, al-Maszúdínál vln-drija–Vln-dri.

Egészen máshol, a Kaukázus északkeleti előterében is volt hasonló nevű település. A 9. század elején alkotó Ahmad ibn Aszam al-Kúfí⁵² a *Hódítások könyvében* megemlékezik az arab–kazár háborúkról is, amelyek egyik eseménye al-Dzsarráh betörése volt kazár területekre 722-ben vagy 723-ban. Az arab vezér elfoglalta a kazár fővárost, Balandzsart, azután egy Vnndr nevű várost, végül pedig még Szamandart is.⁵³ Sajnos pontosan egyik városról sem tudjuk, hogy hol feküdt, annyi azonban bizonyos, hogy a muszlim szerzők Szamandart következetesen a tengerpartra helyezik, a Kaukázus közelébe, s talán a mai Mahacskala környékén fekkent.⁵⁴ De akárhol voltak is, a Terek, a Kojsszu és a Kaukázus északi lábai közötti területen kell keresnünk őket. A város Ibn al-Athírnál is szerepel a valószínűleg romlott Vabandar alakban.⁵⁵ Hogy még érdekesebb legyen a helyzet, a térségben volt egy sokak által említett Balkh/Balkar nevű település is, amelyet talán a mai Enderivel azonosíthatunk.⁵⁶

⁵¹ Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque. Ed. Barthold Georg Niebuhr. Bonnae 1828. 142–153. (III. 3–7.), 226. (IV. 9.), 230 (IV. 11.). A hunok említése uo. 146. *Agathias Murinaeus: The Histories*. Berlin–New York 1975. 72.; *Paul Everill – Besik Lortkipanidze – Nikoloz Murghulia – Ian Colvin – Davit Lomitasvili: The Lost Fortress of Onoguris? Newly Discovered Sixth-Century AD Fortifications at Khuntsistsikhe, Western Georgia*. (<https://bit.ly/3ER4QYS>, letöltés 2021. szept. 20.)

⁵² *Lawrence I. Conrad: Ibn A'tham and His History*. *Al-'Ušūr al-Wustā* 23 (2015) 87–125.; Mónika Schönleber: Notes on the Textual Tradition of Ibn A'tham's Kitāb al-Futūh. In: *Contacts and Interaction: Proceedings of the 27th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants*, Helsinki 2014. Eds. J. Hämeen-Anttila – P. Koskikallio – I. Lindstedt. Leuven–Paris–Bristol 2017. 427–438.

⁵³ *Akdes Nimet Kurat: Abū Muḥammad Aḥmad bin A'sam al-Kūfī'nin Kitāb al-futūh'u*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 7/2. (1949) 266.

⁵⁴ *Minorsky, V.: A History of Sharvan* i. m. 106.; *Hudud al-'Ālam* i. m. 452.

⁵⁵ *Kurat, A. N.: Abū Muḥammad* i. m. 271.

⁵⁶ *Csirkés Ferenc – Sudár Balázs: Ulu Madzsar, Kicsi Madzsar és a Derbend-name. A kaukázusi Madzsar nevű települések kérdéséhez*. In: *Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemről*. Szerk. Sudár Balázs. Bp. 2017. 196–197.; *Mirza A. Kazem-Beg: Derbend-Námeh, or the History of Derbend*. St. Peterburg 1851. 167–168. A Vnndr kérdés: *Hudud al-'Ālam* i. m. 465–471.

A vln-dr-ok

A vln-drija azonban egy nép is al-Maszúdí szövegében. A kérdéses csata és a város kapcsán ugyan nem említi őket, viszont másik, korábban már említett művében, a *Tanbih*-ben elmondja, hogy a vln-dr-ok neve összefügg a Vln-dr városnévvel. A népnév azért fontos, mert valószínűleg az onogundurokkal, végső fokon tehát a bolgárokkal áll kapcsolatban, a balkáni városnév-azonosítások éppen erre épültek. Érdeemes tehát megnéznünk, hogy al-Maszúdí munkájában hogyan és miként szerepelnek a bolgárok különféle csoportjai, hiszen ez is elárulhat valamit a történet háttéréről.

A volgai bolgárok egyértelműen a burgar/burgaz megnevezéssel szerepelnek, hozzájuk kapcsolódnak a „fehér éjszakák” és a horaszáni kereskedelem is. Velük kapcsolatban esik szó Burgaz városáról,⁵⁷ amelyet a szerző a Meotisz partjára tesz. A Fekete-tenger leírásánál egyébként rendre megemlíti a parton lakók között a burgarokat is, pontosabb lokalizáció nélkül. Róluk még azt is megtudjuk, hogy támadják az európai bizánci határokat. A burgarok a szerző szerint a szakalibák közé tartoznak, akik nála általában a szlávokat jelentik, de összességében a kelet-európai erdőlakókat értették rajtuk a muszlim szerzők. Ibn Fadlánál pedig a szaklab éppen a volgai bolgárok neve.⁵⁸

Al-Maszúdí határozottan külön választja a burgarokat a burdzsánoktól, akiket időnként szembenálló felekként ír le. A burdzsánok egyértelműen a dunai bolgárok, akiket az európai görög themáktól egy fal választ el, és az ő uralkodójuk Tervel, akiről tudjuk, hogy bolgár kán volt.

A harmadik csoport a vln-dr-oké. Róluk nagyon keveset tudunk meg, de egyértelműen nem azonosak a burgarokkal, egyrészt azért, mert a felsorolásokban mindkét név szerepel, másrészt pedig azért, mert őket al-Maszúdí a türkök közé sorolja, szemben a „szaklab” bolgárokkal.

Úgy tűnik tehát, hogy a szerző három „bolgár” csoportot ismer, és ezeket határozottan el is különíti. Az egyik a burgar, a másik a burdzsán, a harmadik pedig a vln-dr. Ez a látásmód részben egyeztethető a *Hudúd al-álam* néhány évtizeddel korábbra vonatkozó helyzetképével is. E műben a dunai bolgárok burdzsán és bolgár néven szerepelnek, a Fekete-tenger északi partját a belső bolgárok lakják, tőlük északkeletre élnek a vunundurok, a volgai bolgárok államalkotó törzsei pedig – köztük maga a bolgár – a burtászok leírásában szerepelnek. Összességében tehát itt is három csoportról esik szó.

⁵⁷ A város ilyen formán azonosíthatatlan, talán a Volga-parti Bolgar áll mögötte.

⁵⁸ *Ibn Fadlán*: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Bp. 2007. 5.

Mindebből pedig az következik, hogy amikor al-Maszúdí vlndr-okat emleget, akkor biztosan nem a dunai, és nem is a volgai bolgárookra gondolt. Könnyen lehet, hogy a 10. század első felében élt Kelet-Európában egy önálló, ilyen nevet viselő csoport, amely azonban nem tudott hosszabb ideig fennálló, szilárd államot létrehozni.

Érdemes kitérnünk az al-Maszúdí által használt névalakra is. Mint említettük, a vlndr-t a kutatás végső soron az onogundur egyik alakváltozatának tekintjük, amely mellé több, / hangot tartalmazó alak is felsorolható.⁵⁹ Ilyen például Movszesz Horenácínál a fentebb már idézett, velenturként említett bolgárok népeve, akiket a szerző valahová Északkelet-Anatóliába helyez. És ilyen a 7. századi örmény földrajz olhontor bolgár alakja is, akiket a szerző az ázsiai Szarmáciának az északi részére helyez.⁶⁰ Talán ide vonható Jákút egyik adata is. A különféle népek a muszlim történelemszemlélet szerint is Noé faitól származnak, Jákútnál Jáfet fiai között – Junán, Szakláb, Burdzsán, Farsz, Rúm mellett – szerepel egy Ulugundurként rekonstruálható személynév is.⁶¹ Az első két adat azért érdekes számunkra, mert mindkettő örmény közezből származik, és ez iránymutató lehet al-Maszúdí névalakja szempontjából is.

Következtetések

A fentiekből számunkra igen valószínűnek látszik, hogy Vlndr városát a Bizánci Birodalom keleti határvidékén, a mai Grúzia környékén kell keresnünk. Erre a térségre mutat a kikeresztelkedett arabok szerepeltetése, akiknek a támaszpontjai éppen itt álltak. Itt található egy sor városnév, amely valóban az onogundurokkal valamilyen módon kapcsolatba hozható nevekből alakult ki. Több forrásból tudjuk, hogy az említett türk népek valóban hadakoztak ebben a régióban. És az is világos, hogy al-Maszúdí a vlndr-okat nem tekinti azonosnak a dunai bolgárokkal. Végezetül ne felejtjük el: az elemzett történet egy földrajzi régió, a tágran értelmezett Kaukázus-vidék leírásában kapott helyet, és nem a balkáni görög themáknál. Mindezzel együtt sem tudjuk azonban meghatározni, hogy az eseményekre pontosan hol kerülhetett sor, az viszont szinte egyértelmű, hogy nem a Balkánon.

Mindezek után fel kell tennünk a kérdést, hogy al-Maszúdí leírása kapcsolatba hozható-e valamilyen módon a magyarokkal. Talán igen, de nem az eddig megszokott módon. Al-Maszúdí kétszer ír az eseményekről. Először az

⁵⁹ Peter B. Golden: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden 1992. 102.

⁶⁰ Paulik Ágnes: „A világ bemutatása.” Egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Szerk. Róna-Tás András. Bp. 2001. 44.

⁶¹ Hudud al-'Álam i. m. 467.

Aranymezőkben, a Kaukázus és környéke jellemzése során: itt szerepel Vlnđr ostroma, majd annak bevétele után a négy türk nép Bizáncig vezetett portyája. Másodjára a *Tanbihban* az öt balkáni thema kapcsán, amikor a burgarok és az összefoglalóan vlnđrijá-nak nevezett négy türk nép támadást intéznek Bizánc ellen. Mindkét esetben fölbukkan a 320-as évszám is. A két történet teljesen azonosnak tűnik, mégsem egészen egyeznek. Egyfelől az egyiknél van várostrom (Vlnđr), a másiknál nincs. Az egyikben csak a négy türk nép van jelen, a másikban a vlnđr-ok és a burgarok is szóba kerülnek. Az egyik biztosan a Balkánon játszódik – ezért kerül egyáltalán lejegyzésre a történet –, a másik Vlnđr városánál, amelyet a szerző kifejezetten a birodalom keleti végeire helyez. Azaz könnyen lehet, hogy itt két különböző, de esetleg azonos vagy – legalábbis al-Maszúdí szerint – azonos nevű szereplőkkel (is) bíró történet mosódott össze. Az egyik egy kaukázusi várostromot beszél el (Vlnđr-ét), a másik pedig egy balkáni hadjáratot. Ráadásul az „azonos” datálásnak – „320 után” – nem kell ténylegesen azonos dátumot takarnia. Könnyen lehet, hogy a balkáni akció valóban a magyarokhoz köthető, és 934-re tehető, hiszen a leírás és György barát információi lényegében egybeesnek, s al-Maszúdí említi a türkök andalúziai hadjáratát is, ami egyértelműen a Kárpát-medencei magyarokhoz kötődik. A másik történetet pedig egyelőre nem tudjuk pontosan időhöz kötni, de jól illeszkedne a bizánciak által a 930-as évek végén indított kelet-anatóliai offenzívába.

Ha azonban két történeti mag áll al-Maszúdí leírása mögött, akkor nem biztos, hogy a szereplői kör teljesen azonos. A kaukázusi hadakozásnak a Kárpát-medencében élő magyarság aligha lehetett a részese. A keleten maradt néprészek azonban igen: őket sejtethetjük a badzsgard elnevezés mögött. Jöhettek az Urál vidékéről, de akár a Kaukázus környékéről is, hiszen Bíborbanszületett Konstantin leírása szerint az egyik savartoi asphaloi csoport a perzsa végekre, talán éppen a Kaukázus vidékére költözött.⁶²

A másik, balkáni történetnek szintén lehettek magyar résztvevői. Akár úgy, hogy a négy türk nép közé sorolt badzsgardot a keleten maradt magyarokkal azonosítjuk (mással nem is igen lehetne), akár úgy, hogy a György barát folytatója által leírt portya turkjaiban a kárpát-medencei magyarokat látjuk. Bármit gondoljunk is, az nagyon valószínű, hogy a Vlnđr melletti mezei csata nem része a Kárpát-medencei magyarság történetének, és az annak kapcsán részletesen leírt íjásztaktika nem a mai magyarság elődeihez köthető.

⁶² Ehhez lásd még *Sudár B.*: Hétország i. m.

Függelék

Al-Maszúdí a vlndr-i csatáról⁶³

„A kazárok és az alánok nyugatról négy türk néppel határosak, amelyek közös ősré viszik vissza családfájukat. Részben nomádok, részben letelepültek. Véderejük nagy, és igen harciasak. Közülük mindegyiknek [külön] királya van, s területük több napi járóföldre terjed. Országuk területe részben a Meótiszig ér. Portyáik során eljutnak egészen Bizáncig és Andalúzia környékéig, győzedelmeskedve az ottani népeken. Békében élnek a kazár királlyal és ugyanúgy az alán fejedelemmel is. Területeik a kazárok országával határosak. Első törzsük neve b.dzs.n.j, a másodiké, amely ezekkel határos, badzsg hird. Az utóbbiak mellett egy bedzsenäk nevű nép lakik, amely a legharciasabb ezek közül a népek közül. Végül egy negyedik nép határos velük, amelynek nuk.r.da a neve. Királyaik nomád életet folytatnak. A hidzsra 320. éve [Kr. u. 932 – a szerk., Györffy György] után, vagy éppen abban az esztendőben, háborúkat viseltek Bizánc ellen. A bizánciaknak országuk határán, abban az irányban, ahol az imént említett négy nép lakik, egy nagy görög városuk van, amelynek neve W.l.n.d.r. E [városnak] nagy lakossága és igen jól védett fekvése van a hegyek és a tenger között. Lakossága védelmül szolgált azon népek ellen, akikről az imént szoltunk, úgyhogy a turkoknak nem volt útjuk Bizánc felé a védelem miatt, amelyet a hegyek, a tenger és ennek a városnak a lakói nyújtottak velük szemben. Ezek között a türk népek között háborúságok törtek ki azzal az ellentéttel kapcsolatban, amely egy mohamedán kereskedő ügye miatt keletkezett, aki Ardabíl lakói közül származott. Ő ugyanis e népek egyikénél megtelepedett, a másik néphez tartozó személyek részéről pedig sérelmet szenvedett. Mikor ebből ellentét támadt, W.l.n.d.r városának bizánci lakói távollétükben rátörtek szállásaikra, sok gyermeket fogságba hurcoltak, az állatokat pedig elhajtották. Amikor a hír eljutott hozzájuk [a türkökhöz], ők éppen harcban álltak egymással. Ekkor azonban kiegyeztek, és elengedve egymásnak kölcsönösen a vérontásért járó díjat, W.l.n.d.r ellen vonultak. Mintegy 60 ezer lovassal érkeztek oda. Ezt a sereget nagyobb toborzás és csapatösszevonás nélkül állították ki, egyébként 100 ezer lett volna a számuk. Amikor hírük eljutott Armanoszhoz, aki jelenleg, 332-ben [Kr. u. 943–944 – a szerk.] a bizánci császár, az 12 ezer kereszténnyé lett mohamedán lovast küldött ellenük, akik arab módra, lándzsával voltak felfegyverezve az 50 ezer bizáncival együtt. Nyolc nap alatt érték el W.l.n.d.r városát. Tábort ütöttek mögötte, majd felvonultak az ellenséggel [a türkökkel] szemben. A türkök előzőleg már nagy tömeget megöltek W.l.n.d.r népéből, a város lakói azonban falaik védelmében kitarítottak egészen addig, amíg oda

⁶³ Az itt idézett szövegrész Czeglédy Károly fordítása. A magyarok elődeiről i. m. 100–103.; *Maçoudi*: Les prairies d'or II. i. m. 58–64.

nem érkeztek a segédc csapatok. Amikor a négy király értesült arról, hogy mennyi megtért keresztény érkezett oda, országaikba küldtek és összegyűjtették a mohamedán kereskedőket, akik messze földről, a kazároktól, Al-Báb-ból, az alánoktól és máshonnan érkeztek hozzájuk és náluk tartózkodtak, továbbá azokat is, akik e négy országban mohamedánná lettek, s akik csak abban az esetben voltak hajlandók hadba vonulni [a türkök oldalán], ha a háború hitetlenek ellen folyt. Mikor azután felsorakoztak a csapatok, és megjelentek a bizánciak élén a megtért keresztények, odaléptek hozzájuk a kereskedők, akik a türkök sorai előtt álltak, és felszólították őket, hogy térjenek át az iszlám vallására, mert ha a türkök védelme alá helyezik magukat, azok vissza fogják telepíteni őket mohamedán területre. Ők azonban vonakodtak megtenni ezt. Ekkor azonnal összecsapott a két sereg, és a kereszténnyé lett mohamedánok és a bizánciak kerültek előnyösebb helyzetbe, minthogy többször annyian voltak, mint a türkök. A seregek éjjel is csatarendben maradtak, a négy király pedig haditanácsot tartott. A besenyők királya ezt mondta: »Bízzatok rám a vezetést holnap korán reggel!« Ebbe bele is egyeztek. Mikor megvirradt, a besenyő király sok lovasosztagot rendelt a jobb szárny mellé, mindegyik osztag ezer lovast számlált, ugyanígy a bal szárny mellé is. Mikor azután felsorakoztak a csatasorok, a jobb szárny lovasosztagai a bizánciak derékhadára törtek, és nyílzáport zúdítottak rá, miközben átmentek a bal szárnyra. A bal szárny lovasosztagai is felvonultak, és nyílzáport zúdítottak a bizánciak derékhadára, miközben odáig jutottak, ahonnan a jobb szárny lovasosztagai kiindultak. A nyilazás így állandóan folyt, a lovasosztagok pedig forogtak, mint a malomkerék. Maga a türk jobb szárny, középhad és bal szárny azonban nem mozdult. A lovasosztagok tovább folytatták akciójukat ezres csoportokban: azok, akik a türkök jobb szárnya mellett voltak, elkezdték nyilazni a bizánciak bal szárnyát, majd a bizánciak jobb szárnya felé törekedve, állandó nyilazás közben a bizánci derékhadig is eljutottak. Azok a lovasosztagok pedig, amelyek a türkök bal szárnya mellől indultak ki, a bizánci jobb szárnyat nyilazva haladtak a bizánci bal szárny felé, miközben a derékhadig is eljutottak. A lovasosztagok a bizánci derékhadnál találkoztak, és a leírt módon váltogatták egymást. Mikor pedig a kereszténnyé lett mohamedánok és a bizánciak látták, hogy miként bomlanak fel soraik, s hogy hogyan tér rájuk vissza állandóan a nyílzápor, rendezetlen soraikkal támadásba mentek át, s az eddig mozdulatlanul álló türk [fő]sereget rohanták meg. A [türk] lovasság utat is nyitott nekik. Utána azonban egyetlen hatalmas nyílzáporral borították el őket. Ez a nyílzápor lett az oka a bizánciak megfutamodásának: a türkök ugyanis a nyílzápor után rendezett sorokban végrehajtott támadásukkal megszerezték a győzelmet. Az ő soraik ugyanis rendezett állapotban maradtak és nem bomlottak fel. A lovasosztagok jobbról és balról száguldoztak. Előkerültek a kardok is. Elsötétült a láthatár, és sűrűn hangzott a lovasok kiáltása. A bizánciak és a kereszténnyé lett mohamedánok közül mintegy 60 ezren estek el, úgyhogy a türkök

az ő holttesteiken át hágtak fel a város falára. A város elesett, s a kard nem nyugodott benne napokig, népét fogságba vitték. A türkök három nap múlva vonultak ki belőle, Konstantinápoly irányába. Megművelt földek, mezők és tanyák között vonultak át, miközben gyilkoltak, embereket ragadtak el és vittek fogságba. Konstantinápoly falai alá érve 40 napig táboroztak ott. Közben a nőket és a gyermekeket eladták szövetdarabokból készült ruhákért, valamint brokát- és selyemruhákért. A férfiak között azonban nagy öldöklést vittek végbe, és egyet sem hagytak élve közülük, bár néha leöldösték az asszonyokat és a gyermekeket is. Ezután kiterjesztették portyáikat ezen a vidéken. Portyázó alakulataik egészen a szlávok és a rómaiak országáig hatoltak, azóta pedig már Andalúziáig, a frankok országáig és Galíciáig is eljutnak portyáik során. Az említett türk népek portyái tehát jelenleg Konstantinápolyig és a felsorolt országokig jutnak el [...].”

WHERE WAS THE MYSTERIOUS BATTLE OF „VLNDR”?

By János B. Szabó – Balázs Sudár

SUMMARY

A rare and fairly valuable source of tenth-century military culture is the description in Al-Masudi's *Golden Fields* in which he describes with unparalleled elaboration the tactical tricks based on archery that were used against the Byzantines by four peoples the author regards as Turkic. Thanks to the influential work of Joseph Marquart, this piece of information was adopted among the sources of early Hungarian history more than a century ago, as a memory of the 934 Hungarian campaign against Byzantium. Yet a detailed analysis of this source suggests that the city that stands in the centre of the events (Vlndr) should be looked for somewhere in the forefront of the Caucasus, in present-day Georgia, instead of in the Balkans, and the events described therein must have taken place somewhat later, at the end of the 930s as a side-event of the Arab-Byzantine wars. If Hungarians took part in this action, these must not have been those who had already moved to the Carpathian Basin, but the groups that remained in the East.

